

חשיבות מיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחה

שמרית הימן*

מילות מפתח: סדר ההולדה, משפחה גרעינית, הורים, יחסי אחים, שייכות, זהות ייחודית

ההנחה הרווחת בקרב חוקרי נפש האדם היא שהמשפחה הגרעינית היא המקור הראשוני והמשמעותי ביותר בהתפתחות אישיותו של האדם ללא הבדל תרבות, מוצא, גזע ומין. (אדלר, 2013; ברג-קרסו, 2010; מינושין, 1983; רוזנבוים, 2016; שריג, 2016; Sulloway, 1997). על בסיס הנחה זו נשאל: האם מיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחה הוא גורם משמעותי בעיצוב אישיותו?

הראשון שהדגיש את חשיבות מיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחה כאינדיקטור משמעותי בעיצוב הנפשי והפסיכולוגי של האדם מילדותו ועד בגרותו היה הפסיכולוג אלפרד אדלר (1870-1937). בבסיס התיאוריה של אדלר, ה'פסיכולוגיה האינדיבידואלית', עומדת ההנחה שהאדם הוא יצור חברתי בעל חופש בחירה משלו, המונע מהרצון לשלמות ולתחושת שייכות. תחושות אלו הן אוניברסאליות. האדם חותר כל חייו לשלמות ולהצלחה כדי לחפות על תחושת הנחיתות המוטמעת בו (רוזנבוים, 2016; Adler, 2013). לדעת אדלר, ילדים נולדים עם 'הידיעה' כי הם חסרי אוניס בהשוואה לבוגרים ולכן עליהם לקבל תמיכה ועזרה מהוריהם כדי להתאים את עצמם למציאות שאליה נולדו. הם מונעים מתוך תחושת שייכות מצד אחד ומתחושת נחיתות מצד שני. כדי להתגבר על תחושות אלו הם דואגים להביא את עצמם למרכז 'הבמה המשפחתית' בכל דרך שתיראה להם. שיתוף פעולה, פיצוי יתר או ייאוש וחוסר אוניס - הכול 'בשירות' מטרותיהם, כדי שידעו שהם 'קיימים ונוכחים' במשפחתם. במערכת היחסים עם האחים מתבטא הדבר בצורך של כל אח להיבדל מאחיו ולהוכיח את ייחודיותו כפיצוי לרגש הנחיתות הקיים בו ולהשקיע בחיפוש מקורות פנימיים וחיצוניים שבהם יוכל לבטא את עליונותו על אחיו (דרייקוס, 2000; רוזנבוים, 2016; שריג, 2016).

חוקר נוסף שעסק בניתוח חשיבות סדר ההולדה על התפתחות אישיותו של האדם הוא סאלווי (Sulloway, 1996) בספרו "נולדו למרוד". סאלווי מקיש מתוך עקרונו של דארווין ש"החזק שורד" על הבדלי האישיות בין האחים שנולדו לאותה משפחה. מטרת מחקריו של סאלווי הייתה להסביר את השוני בין האחים ולברר האם מיקומם השונה בסדר ההולדה אכן מספק הסבר להבדלים אלו.

* ד"ר שמרית הימן בעלת תואר דוקטור ביעוץ חינוכי-טיפול, מרצה בנושאים ייעוציים שונים והיא מנחת פרקטיקום במכללת אורות ישראל במסלול ייעוץ חינוכי לתואר שני ובמכללת האקדמית לחינוך ע"ש קיי. היא עוסקת ביעוץ ובהדרכת הורים בתחום המשפחתי והזוגי ובחקר יחסי האחים במשפחה בדגש על האחים האמצעיים במשפחות מרובות ילדים.

אדלר (2003) וסאלווי (Sulloway, 1996) מבחינים בארבעה מעמדות הנובעים מסדר ההולדה: בכור, אמצעי, בן זקונים וילד יחיד. לאורך שש עשרה שנים חקר סאלווי כמאה אלף נבדקים שחולקו לבכורים ולבני זקונים (האחרונים). מחקריו היוו השראה לרבים נוספים בתחום חשיבות מיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחתו - על האישיות, על תכונות אופי, על הישגיות, על תחרותיות, על חברתיות ועוד (Sulloway, 1999; Salmon & Shackelford, 2007; 2001, 2000). בעקבות ממצאיו בנה סאלווי (1996) מודל של חמישה פרמטרים המכונים *Big Five Factories*, ועל פיהם ניתן להסביר את מקורות ההבדלים בין בכורים לבני זקונים:

1. הבדלים בהשקעת המשאבים של ההורים;
2. הירארכיה דומיננטית של האחים;
3. "נישה" (niche), "משבצת" ייחודית משלו;
4. חיפוש זהות ייחודית במאבק בשאיפה למצוא שונות מבין האחים;
5. סטריאוטיפים על סדר ההולדה. על-פי מחקרים אלו הסיק סאלווי שמיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחתו מעצב את אישיותו יותר מאשר גורמי מין, גזע, לאום ומעמד חברתי (סאלווי, 1996, 1997, 2000, 2001).

רוב המחקרים (Guardia & Nelson, 2017; Sulloway, 2013; Adler, 2013; Kaul & Srivastava, 2018; 2001) התמקדו בילדים בכורים ובני זקונים. במחקרים אלה ועוד (Delroy, 2007; Healey, Ellis, 1999; Paulhus, Trapnell & Chen, 1999), נבדקו הבדלים בתכונות אישיות בין ילדים בכורים לצעירים ובין בכורים לבני הזקונים. נמצא שהבכורים דומיננטיים ואסרטיביים יותר לעומת אחיהם הצעירים. לעומת זאת, בני זקונים מפעילים פחות מאמץ בהשגת דברים לתועלתם, ונהנים בשיעור גבוה יותר מהבכורים מחיים שלווים יותר. ההומור משמש אותם כאסטרטגיה ולעיתים הם מתפקדים כקומיקאי-בדרן לעומת האחים הגדולים. הבכורים אינטליגנטיים יותר ומגיעים להישגים קוגניטיביים גבוהים יותר, ואילו הילדים האחרונים מראים רמה גבוהה יותר של דמיון, של חדשנות ושל יצירתיות (Delroy, 2001; Sulloway, 1999; Paulhus, Trapnell & Chen, 1999).

סרוגלו ופיאסה (Saroglou & Fiasse, 2003) בדקו את הקשר בין סדר ההולדה לאישיות ולאמונה דתית ומצאו שילדים בכורים גילו יותר מחויבות לדת מאשר בני זקונים. במחקרם של הילי ואיליס (Healey & Billis, 2007) שנערך בישראל, בנוורבגיה, ברוסיה, בספרד ובאוסטרליה נמצא שהילדים האחרונים מרדניים, לא-קונפורמים ופתוחים להתנסויות חדשות - יותר מאחיהם הבכורים.

לעומתם הילד האמצעי, ילד "הסנדוויץ'" בעל סטטוס בעייתי במשפחה משום שהוא נמצא בין הבכור שלו סטטוס וכוח השפעה רב יותר על אחיו הצעירים, לבין הילד האחרון והקטן,

התרגשות וציפיות, הם חרדים וחוששים ממסוגלותם לטפל בתינוק. החרדה של האם מציפה בה רגשות אמביוולנטיים כלפי תינוקה. מצד אחד הצורך בויתור האישי שהיא "נאלצת" לעשות בתחושת החופש בחייה, ומצד שני תחושת המחויבות והאחריות הגדולה המוטלת על כתפיה (ברג-קרוס, 2010; ברגמן כהן, 1994; שריג, 2016). לכן לעיתים הבכור הוא ילד חרדתי הקשור יותר לאימו ורגיש למצבי הרוח שלה, ולפעמים הוא ילד בעל תכונות מנהיגות ויוזמה התואמות לעיתים את ציפיות האב.

כאשר נוספים אח או אחות, ומופיע מתחרה חדש בזירה, מוצא הבכור את עצמו "מנושל ממעמדו". הבכור מונע ל"הוכיח" את יכולותיו הטובות משל אחיו, כמו גם מצורך בשליטה ושימור מקומו אצל הוריו. מכאן קצרה הדרך להיווצרות גרעין ההשוואה והתחרותיות שבין האחים (דרייקוס, 2000; רוזנבוים, 2016; שריג, 2016; Healey & Ellis, 2007; Kaul & Srivastava, 2018).

הילד השני לעיתים מכונה ה"סנדוויץ'": הוא נדחק בין האח הבכור לאחיו הצעירים. הוא מחפש "נישה", "משבצת", ייחודית לו. ההשוואה שהוא עושה בינו לבין אחיו הבכור מדרבנת אותו להתבלט ולנצח בתחרות הגלויה או הסמויה שביניהם. ככל שהבכור יציב מטרות גבוהות יותר כך ידרבן הדבר את האח השני להשיג מטרה גבוהה יותר. גם אם כל חייו הוא ירגיש שהוא מזדנב אחרי אחיו, הוא לא יפסיק לנסות. בדרך כלל הוא יהיה בעל תכונות אופי שונות משל אחיו הבכור. נמצא שילדים שניים הם פעלתניים, שובבים, חברותיים וכריזמטיים יותר בהשוואה לבכור. לרוב הם בולטים בנדיבות ליבם וברצון "לתת לאחר" לעומת הראייה האגוצנטרית של הבכור (Salmon & Daly, 1998; Beer & Horn, 2000; Kidwell, 1982).

הילד האחרון: הוא מגיע בזמן שהמשפחה מצויה בסופה של תקופת הלידות ובתחילתה או בהמשכה של תקופת ההתבססות הכלכלית והחברתית של ההורים (ברג-קרוס, 2010). כתוצאה מכך בן זקונים זוכה להורים בעלי ניסיון חיים וניסיון הורות, אך גם למספר אחים גדולים, לעיתים חלקם מבוגר ממנו למעלה מעשור. לכן הילד האחרון חווה הורים "מסוג אחר". גם הקשר שלו עם האחים מורכב יותר ומושפע מהתייחסות ההורים אליו (דוגמת יוסף ואחיו בסיפור המקראי). לעיתים הוא עלול לסבול מרגשי נחיתות כשהוא משווה את עצמו לאחיו הבוגרים. לכן קיים סיכוי שיפתח מעין "חוסר אונים נרכש", יחמוק מאחריות, יהיה תלותי יותר ויחפש אישור של אחיו הגדולים למעשיו. אולם לעיתים הוא יפתח ויבנה אישיות עצמאית שתשאב את ביטחונה העצמי מתחושת הגיבוי של אחיו הגדולים (Sulloway, 1997).

מהתיאוריות של אדלר (2003) וסאלווי (Sulloway, 1996) שלפיהן כל ילד מחפש את הדרך המיוחדת לו להיבדלות מאחיו, עולה שככל שהמשפחה גדלה ומספר הילדים עולה נוכל למצוא תכונות מנוגדות אף בין שני אחים בני אותו מין הקרובים זה לזה בגילם, כמו כן נמצא הבדלים בין ילדי האמצע בינם לבין עצמם. הילד השני יפתח תכונות הפוכות לאלו של הילד הבכור ואילו הילד השלישי יושפע גם ממינם של שני האחים שמעליו וגם מעצם העובדה שהוריו נמצאים בשלב

שצריך הגנה מההורים משום שהוא הצעיר. לעיתים אופיו נינוח לעומת אחיו האחרים, ולעיתים הוא גורם לו לתחושת קיפוח ולצורך למרוד במוסכמות (Salmon & Shackelford, 2007; Salmon & Daly, 1998).

נציין שהמחקרים התייחסו למשפחה הממוצעת הכוללת ילד בכור, שני/אמצעי ובן זקונים/אחרון. ילדים אמצעיים נתפסו במחקרים אלה כמקשה אחת, כך שלא ניתן לזהות מאפיינים ייחודיים המבדילים בין הילד השני, השלישי, הרביעי וכן הלאה - שאינם אחרונים (שריג, 2016).

ישנם חוקרים המטילים ספק במהימנות ובתקפות מחקרים אלה. לדעתם, ישנם משתנים רבים המערערים את הנחת היסוד שאכן לסדר ההולדה ישנו תפקיד משמעותי בעיצוב תכונותיהם של הבכורים ובני הזקונים (Rohrer, Egloff & Schmukle, 2015; Damain & Roberts, 2015).

כיצד ניתן להסביר במונחים פסיכולוגיים את ההבדלים בין הבכורים, האמצעיים ובני הזקונים?

גישתו של סאלווי (Sulloway, 2001, 1999, 1996), המדגישה את הצורך של כל ילד למצוא את מקומו הייחודי במשפחה וגישתו של אדלר (2013) המדגישה שכל ילד במשפחה שואף לפיצוי על בסיס תחושת נחיתות מולדת, וכתוצאה מכך חש שעליו לפלס את מעמדו במשפחה, למעשה זהות. העיקרון המנחה אותם הוא הצורך של כל ילד להרגיש שייך ומיוחד במשפחה שבה הוריו מעבירים את הרגשותיהם, ציפיותיהם או אכזבותיהם באופן לא מודע לילד החדש שהצטרף למשפחה.

למעשה ניתן לומר, שכל ילד נוסף שמצטרף למשפחה נולד לתוך סיטואציה חדשה, שבה ההורים עוברים ממצב של "חוסר ניסיון" למצב של "להיות הורים" במקביל להתקדמות חברתית, כלכלית ומשפחתית, מעין משפחה "חדשה" ו"אחרת" קמעה מהמשפחה שחוהה האח שנולד קודם (ברג-קרוס, 2010; דרייקוס, 2000; שריג, 2016; Sulloway, 1996). מכאן ניתן להבין את ההבדלים השונים באישיותם של הילדים הבכורים, האמצעיים ובני זקונים כתולדה של החוויות השונות שהם חוו במשפחתם (Guardia & Nelson, 2017; Matthew, Healey, 2007; Bruce & Ellis, 2007).

כיצד חווים הבכורים, ילדי האמצע ובני הזקונים את מיקומם במשפחה?

הבכור: מקומו של הילד הבכור במשפחה נקבע רבות מעצם הימצאותו במערכת יחסים של ילד ושני מבוגרים. במשך התקופה הראשונית לחייו גדל הבכור כילד יחיד ללא מתחרים. הוא נמצא בקשר קרוב ואינטנסיבי עם הוריו ונהנה מתשומת לב בחברת המבוגרים, מה שמאפשר לו לחקות אותם וללמוד מהם הרגלים וביטויים לשוניים. הוא השולט והכול יכול.

יש לזכור שבשלב זה של המעגל המשפחתי ההורי, הוריו עדיין צעירים וחסרי ניסיון (ברג-קרוס, 2010). לצד רגעי אושר,

- Beer J.M., Horn J.M. (2000). The influence of rearing order on personality development within two adoption cohorts. *J Pers* 68(4), pp 789–819.
- Damiana, L.R. & Roberts, B.W. (2015). Settling the debate on birth order and personality. *Proc Natl Acad Sci USA*, November 17, vol.112, no. 46
- Delroy, L., Paulhus, D.L., Trapnell, P. D., & Chen, D. (1999). Birth order and personality within families. *Psychological Science*, 10, pp. 482–488.
- Guardia, A.L., Nelson, J. A. (2017). An Adlerian Family Therapist Reflects on Family Therapy. Theories and Mentors. *Journal of Family Theory & Review* 9, pp. 391–402
- Healey, M.D. and Ellis, B.J. (2007). Birth order, conscientiousness, and openness to experience Tests of the family-niche model of personality using a within-family methodology. *Evolution and Human Behavior* 28, pp. 55-59.
- Kaul, A. & Srivastava, A. (2018). Birth order and personality. *Journal of Health and Well-being*, 9(3), pp. 377-379
- Kidwell, J.S. (1982). The neglected birth order: Middleborns. *Journal of Marriage and the Family*, 44, pp. 225–235.
- Matthew D., Healey, Bruce J. & Ellis B.J. (2007). Birth order, conscientiousness, and openness to experience. Tests of the family-niche model of personality using a within-family methodology. *Evolution and Human Behavior* 28, pp. 55-59
- Rohrer J.M, Egloff B, & Schmukle S.C (2015). Examining the effects of birth order on personality. *Proc Natl Acad Sci USA* 112, pp.14224–14229.
- Salmon, C.A. & Shackelford, T. (2007). Reprinted from *Evolutionary Psychology*, Oxford: Oxford University Press, pp. 162-182.
- Salmon, C.A., & Daly, M. (1998). Birth order and familial sentiment: Middleborns are different. *Human Behavior and Evolution*, 19, pp. 299–312.
- Saroglou, V. & Fiasse, L. (2003). Birth order, personality, and religion: a study among young adults from a three-sibling family. *Personality and Individual Differences* 35, pp. 19-29.
- Suloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon.
- Suloway, F. J. (1999). Birth order. In Mark A. Runco & Steven Pritzker (Eds.), *Encyclopedia of Creativity* (Vol. 1, pp. 189–202). San Diego: Academic Press.
- Suloway, F. J. (2000). "Born to rebel" and its critics. *Politics and the Life Sciences*, 19, pp. 181–202.
- Suloway, F. J. (2001). Birth order, sibling competition, and human behavior. In *Conceptual challenges in evolutionary psychology* (pp. 39-83). Springer: Dordrecht.

התפתחותי-משפחתי שונה מזה שבתחילת דרכם כהורים. לכן לעיתים קרובות נמצא שילדים אלו נינוחים יותר.

לאור האמור לעיל, אני משערת שעלינו להתייחס באופן שונה לכל אחד מ"ילדי האמצע", ושניתן לזהות הבדלים בין ילדים אמצעיים שבאים לידי ביטוי במאפיינים אישיותיים הנובעים מאיך שהם תופסים את מקומם במשפחה. היכרותי עם משפחות רבות שבהן יותר מארבעה ילדים מחייבת אותי להפנות את תשומת לב הקורא למיקומו של הילד הרביעי בסדר ההולדה במשפחה. לדעתי, נדרשים ממנו כוחות נפש רבים יותר משל אחיו הבוגרים כדי לפלס את דרכו לליבם של הוריו ושל אחיו. את זאת הוא יעשה בדרך הייחודית לו, השונה משאר אחיו תוך כדי הבנת המערכת האחאית וההורית-משפחתית שבתוכה הוא גדל.

אחרית דבר

התיאוריה והמחקר שהוצגו מצביעים על כך שאחד הגורמים המשמעותיים בעיצוב אישיותו של הילד הוא מיקומו של הילד בסדר ההולדה במשפחה, והוא מאפשר הבנה מעמיקה יותר של התנהגות כל ילד במשפחה. נטייתם הטבעית של ההורים להגיב כלפי ילדיהם מתוך חוויותיהם כילדים (הדריקס, 1998; כהן, 2017) עלולה למנוע מהם לראות את הייחודיות שבכל ילד וילד. לכן ההכרה בצורך הבסיסי של כל ילד להרגיש תחושת שייכות ולמצוא את מקומו הייחודי לו מאפשרת להוריו ולאחר מכן למחנכיו להבין טוב יותר את תגובותיו ההתנהגותיות בהקשר המשפחתי והחברתי ובכך לאפשר לכל ילד במשפחה 'לתפוס' את מקומו הייחודי במשפחתו ובסביבתו החינוכית הרחבה.

המקורות

- ברג-קרוס, ל' (2010). *מושגי יסוד בטיפול משפחתי* (עמ' 5-15). קריית ביאליק: אח.
- ברגמן, ז' וכהן, א' (1994). *המשפחה: מסע אל עמק השווה* פרק 3 (עמ' 64-90). תל אביב: עם עובד.
- דריקס, ר' (2000). *יסודות הפסיכולוגיה האדלריאנית*. תל אביב: מכון אדלר.
- הנדרקס, ה' והאנט, ה' (1998). *הורות מודעת: מדריך להורים בשיטת האימאגו* (עמ' 55-104). נתניה: אחיאסף.
- כהן, א' (2017). *טיפול בהורות. גישה אינטגרטיבית לטיפול בבעיות ילדים באמצעות הוריהם*. קריית ביאליק: אח.
- מינושין, ס' (1987). *משפחות ותראפיה משפחתית* (עמ' 24-70). תל אביב: רשפים
- וזנבוים א' (2016). *תפקיד חיך חמישה שערים להעצמת החוסן ההורי על פי הגישה האדלריאנית*. תל אביב: מכון אדלר.
- שריג, ג' (2016). *שובל ילדות שקוף. על זיכרונות ילדות בגישה האדלריאנית* (עמ' 91-27). תל אביב: מכון מופת.
- Adler, A. (2013). The Practice and Theory of Individual Psychology. *Journal of Family Theory & Review* 9, pp. 391-402.